

Egy közönség növekedése

A kiadók szerint a történelemmel kapcsolatban alapvető tény, hogy eladható. Ez az egyetlen magyarázata, hogy a történelmi tárgyú kiadványok száma a múlt évben miért emelkedett Angliában 15, az Egyesült Államokban 24%-kal; Angliában mindenesetre ez a legnagyobb arányú emelkedés a könyvek összes kategóriái között. Ezek a könyvek olyan nagy példányszámban fognak, amire a múltban — Maculay és G.M. Trevelyan bombasikerű műveit kivéve — nincs példa. Fognak pedig minden alakban és méretben, a félszettel a filmmel vagy a televízióval kacérokodó újságkolláztól az olyan mélyenjáró monográfiáig, amelyet korábban még az egyetemi kiadók is csak kötelességtudó sóhajjal és a szerző által nyújtott (vagy felhajtott) anyagi hozzájárulás esetén adtak ki, és szerencsésnek mondták magukat, ha 500 példánytól megszabadultak. Ma az ilyen könyvek becslés szerint ezres vagy még annál is nagyobb példányszámban kelnek el. Nemrégiben minden bennfentest ámulatba ejtett az a tény, hogy egy még nem alkuván tudományos, drága, de kiválóan értékes művet, mely a késői középkor egyik aspektusával foglalkozik, több mint 2000 példányban vásároltak meg. Tíz év alatt ötven—hatvanezres keménykötésű példányban kelt el egy kiváló akadémikus munkája, melyben a diákság színvonalán tárgyalja a fontosabb kutatási korszakokat, és ez a könyv feltehetően ilyen ütemben jut el még hosszú ideig a vásárlóig. Ami a fűzött könyveket illeti, azok számszerűleg nem tartoznak a James Bond kategóriába, de kelendőségük még mindig említésreméltóan kielégítő. A Penguin sorozatban megjelent History of England c. jól megírt könyv megjelenése után évekig évi 20 000-es példányszámban fogyott — minden felesleges erőfeszítés nélkül. Röviden, a történelem jó üzlet. E cikknek az a célja, hogy e váratlanul előállt helyzet természetét és következményeit vizsgálja.

Miért örvend a történelem ilyen kivételes érdeklődésnek? Valószínűleg azért, mert a legtöbb más tudományágtól eltérően, egyidejűleg kelti fel a szakemberek, a diákok és az olvasók tömegeinek érdeklődését, akiket, jobb meghatározás hiányában, nagyközönségnek nevezünk. Előnyös helyzetét részben talán annak a ténynek köszönheti, hogy művelőinek nagyrésze prózában szokta magát kifejezni, de főleg annak a szerencsés körülménynek, hogy az általános feltevés szerint élvezete, akárcsak a szekszualitása, nagyon kis előzetes felkészültséget igényel. Még azok is, akik már régen belenyugodtak, hogy kiváló közgazdasági tárgyú művek még abban az esetben is érthetetlenek, ha azokat Keyneshez méltó ragyogó és lendületes stílusban írták, úgy érzik, megérthetnék a kiváló történeisztt. Ezzel szemben laikus írók, akik még álmukban sem merészkednének az ekonometria vagy demográfia területére (hacsak nem mint annak szerény népszerűsítői), tétovázás nélkül megírják az Orosz Forradalom történetét, a világ helyzetét 1914-ben, esetleg a múlt bármely háborúját vagy katasztrófáját, mindazt, ami a nyilvánosság érdeklődését felkeltheti, majd zászlóaljnyi kutató-asszisztens támogatásával helyet követelnek maguknak a tudósok oldalán.

*

Bizonyos értelemben ez a követelés nem is képtelenség. Nem kell annak a történésznek baba-nyelven gügyögnie, aki azt akarja, hogy kartársainak szűk körén túl is megértsék, elég, ha angolul ír. Van rá lehetőség, hogy még bizonyos fokig szakmai jellegű kérdéseket érintő meg-

állapítások is megjelenjenek az egyszerű olvasó számára készült művekben. Erre példa *Edward Thompson: Making of the English Working Class* c. most megjelent műve. Még az is lehetséges, bár egyre ritkábban, hogy egy műkedvelő vagy újságíró eredményes versenyre kelhet a szakemberrel. De gyakorlatilag a szakember egyre inkább átveszi azt a munkát, amelyet ezeltől a népszerűsítő végzett. Mindenesetre érthető nyelven kell történelmet írni.

De ezen túlmenően, minthogy a történelemben jut kifejezésre a gyorsan változó társadalmak alapvető lényege ezért épp olyan mellőzhetetlen, mint amilyen lebilincselő. A műszaki kérdéseket bizzuk a műszakiakra, erre a növekvőben levő kisebbségre. Viszont senki sem lehet meg történelem, főleg annak mondaszerű válfaja nélkül, amint ezt a tény a világ minden oktatási rendszer is bizonyítja. Ehhez fordulnak a régi nemzetek, hogy permanens létüket szentesítsék, az újabbak pedig, hogy jövővény-voltukat ellensúlyozzák. A régmúlt aranykorok, vagy az azt követő időszakok szenvedései serkentik a forradalmárokat, és ha győznek, a közelmúlt hőstettei szolgáltatják az iskolai oktatás és a politikai szónoklatok legfontosabb anyagát. Az elmúlt belles epoques emléke a konzervatívokat vigasztalja. A történelmi múlttal nem rendelkező és a jövő irányába orientálódó társadalmak, mint pl. az Egyesült Államok, ebből alakítják ki jellegüket. Akiket zavarba ejt a jelen, azt akarják felderíteni, hogyan fejlődtek idáig a dolgok, akik pedig leginkább bíznak a jövőben, bizakodásukat a múltból merítik. Ezenkívül, a múlt különös valami; mennél gyorsabban és drasztikusabban alakult át, annál lenyűgözőbb. És kevés olyan része van a világnak, ahol a mai középkorú emberek körül a felismerhetetlenségig meg nem változott volna az élet.

Kétségtelen, hogy ez a múlt iránt megnövekedett általános érdeklődés változást hozott a történelmi művek kiadásában, de még ennél is nagyobb hasznát látta a könyvkiadás a felsőfokú- és az azt előkészítő középfokú-oktatás robbanásszerű növekedésének. Becslés szerint 1950—1960 között a világ egyetemeinek száma egyharmaddal növekedett. A középiskola feletti oktatási intézmények nappali tagozatú hallgatóinak száma egyedül Angliában megháromszorozódott 1938—1939 óta, és kétszeresére emelkedett 1954—1955 óta — jöhet hazánk csak egyike azoknak a növekvő számú országoknak, amelyekben a magasabb szintű oktatás — legalább is részben — angol nyelven folyik. Az Egyesült Királyságban jelenleg nyolcvanhoz közeledik az egyetemi szintű intézmények száma. Az olyan, aránylag gyér lakosságú országokban is, mint pl. Ausztrália és Újzéland, jelenleg kb. 75 000 az egyetemi hallgatók száma, tehát több mint félszer annyi, mint Angliában volt a háború előtt. Ami pedig az Egyesült Államokat illeti, bármint vélekedjünk is arról az állításról, hogy 2183 felsőoktatási intézményükben ötmillió a hallgatók száma, aligha tagadhatjuk, hogy ugyannyi a könyvek potenciális vásárlója. Azt a tényt sem ismerték fel széles körökben, hogy, bár sok szó esik a tudomány és technika évszázadáról, a felsőfokú oktatás ilyen robbanásszerű felfutása — eltekintve az „oktatástól” és a társadalomtudományoktól — az összes tudományág közül elsősorban a hagyományos humaniorákat erősítette, mert az előbbieknél széles tömegbázisuk van az Egyesült Államokban, és automatikusan terjeszkednek a más országok felsőoktatásának fokozódó elamerikaisodása következtében. Igen kívánatos bizonyosfokú olvasottság e területek mindegyikén, mert jórésük végül is közvetlenül határos a történettudománnyal — és ez megannyi csábítás a kiadók felé.

Ez a robbanás, még ott is, ahol korlátozottabb méretű volt, el nem hanyagolható piacot teremtett a rendszeres vásárlók, a hivatásos tudósok és kutatók, tehát olyan csoportok körében, amelyekben rendkívül magas az egy főre jutó könyvigény. Már az intézmények számának, nagyságának és gazdagságának pusztán növekedése is elegendő volt ahhoz, hogy megteremtse a tudományos könyvkiadás rendkívül virágzó ágazatát, a ritka klasszikusok és forrásanyagok újbóli megjelentetését, ami lényegében azt a célt szolgálja, hogy az újabb vagy újabban meggazdagodott könyvtárak lépést tudjanak tartani a régebbiekkel. Azok a tudományos folyóiratszerkesztők, akik kereskedelmi kiadók csábításainak ellenállva eddig nem voltak hajlandók kifogyott régi köteteik újranomására, most majd megtudják, hogy az milyen hasznothajtó művelet. Az újranomás, különösen a korszerű fototechnika alkalmazása esetén, igen csekély költséggel jár, a könyvtári beszerzéseknél az árak hullámzása közel nulla, azaz valóságban bármilyen áron megveszik a könyveket. Valamely régi, hogy ne mondjuk bizonyos tekintetben túlhaladott, kimagasló tudományos mű néhány száz példányos újabb kiadása igen hasznos kereskedelmi ügyletté válik.

A történelmi művek kiadója tehát általánosságban a vevők három eltérő kategóriájával találkozik, amelyeknek igényeiben helyenként átfedések mutatkoznak. Sorjában: az intézmények és mindazok, akik (mint pl. a hivatásos tudósok) azokhoz hasonlóan jövedelmük keretében vásárolnak; az egyetemi hallgatók és középiskolák felső osztályainak tanulói; és végül a nagyközönség, melynek egyrésze azért vásárol, hogy olvasson, másrésze pedig, hogy műveltségét és gazdagságát demonstrálja. Teljesen eltér ettől az alsóbb szintű oktatás céljára írt tankönyvek ügye, nem is foglalkozunk azzal ehelyütt.

A speciális tudományos művek vásárlói az intézmények és az azokhoz hasonló vevők; ugyanez a kategória vásárolja, szerényebb mértékben, az egyéb tudományos és általános irányzatú műveket könyvtárszolgálatára részére. Tekintettel a piac természetére és igényeinek állandósult jellegére, nem volna sok értelme a könyvtárak leszállításának, mert itt kínálkozik az egyetlen lehetőség néhány nagyon drága könyv eladására. De érdemes volna elgondolkozni azon, hogy egy huszonöt vezető egyetem részvételével megalakított könyörtelen vevő-konzorcium miként befolyásolná az újranyomatással foglalkozó cégek árszínvonalát, melyek közül az egyik pl. darabonként £ 85 átlagos minimális áron hozott 1965-ben forgalomba történelmi műveket. Az egyetemi hallgatóknak tankönyvekre, kézi- valamint segédkönyvekre, kiegészítő és a háttérrel is ismertető művekre van szükségük, beleértve a forrásműveket és tudományos cikkek gyűjteményének viszonylagosan új kategóriáját. A felsőoktatás terjedése egyre inkább indokoltá teszi, hogy a hallgatók figyelmét arra az anyagra irányítsuk, amelyet korábban a középiskolások olvastak, bár ez megsokszorozná azoknak a hallgatóknak a számát, akik a régi, szélesskálájú módon olvasnak. Ennek következtében rendkívül nagy kereslet mutatkozik olyan művek iránt, amelyeket jobbminőségű tankönyveknek nevezhetünk és melyek egyaránt jól használhatók az utolsó középiskolai és az első egyetemi évek során. Ezen a piacon az olcsó ár döntő jelentőségű, mert a hallgatók a lakosságnak kétségtelenül szegény rétegét képezik. Másfelől jövedelmező terület kínálkozik itt tartós, nem túlságosan drága és valóban nélkülözhetetlen „standard” művek részére — ilyenek pl. azok a könyvek, melyekből a jelölt önállóan készülhet fel a vizsgára, a segédkönyvek, mint a szótár és (a nagyobb költségek viselésére hajlandó szülők esetén) az enciklopédiák.

A nagyközönség, szerencsére, egyszerűen csak történelmet kíván — minél szélesebbkörű és igényesebb az, annál jobb. Ez a közönség már megszabadult a sillabusz-korszak bilincseitől. De ugyanakkor igényt tart múltbanéző riportázsra, anekdotákra, pletykára és olyan történelmi regényre, melynek előnye, hogy a magva igaz; mindarra, ami kultúrát sugárzik és feltehetően emeli saját (vagy gyermek) műveltségét, kiváltképp, ha azt nem kell azonnal elolvasni. A szöveg között képeket is kíván a nagyközönség. Ez igen szétágazó és vegyes kívánságlista, melynek egy részét az ismeretterjesztő írók elégitik ki, akiknek munkája történelmi szempontból elhanyagolható, bár — legalábbis az angolszász országokban — Dumas műveinek mai korszerű, nem koholt-témájú megfelelője általában olyan nagymértékű kutatómunkát és tájékozottságot követel, ami teljesen elhatárolja a régi szellemi favágó munkától. A *The Longest Day* című és más hasonló művek várható anyagi haszna lehetővé teszi az ilyen hatalmas dokumentációs munkát, bár az néha inkább rangot, mint minőséget fémjelez. Ami az árakat illeti, az általános piac lehetőséget nyújt arra, hogy „hencegés” vagy ajándékozás céljából vevőre találjanak a költséges keménykötésű könyvek; hogy a drágább fűzött könyvek a kevésbé tehetősek könyvespolcaira kerüljenek, és végül, hogy elkeljenek a valóban használható, ténylegesen olvasásra szánt olcsóbb, fűzött kötetek.

Nincs olyan mű, amelyben a különböző piacok minden követelménye kombinálható lenne. Valójában nem is állhat fenn átfedés egy jellegzetesen intézményeknek szánt könyv, pl. *A. Aspinall: Correspondence of George, Prince of Wales 1795—98* (Ára kötetenként £ 6) vásárlói és a *Hurstfield* cég kiadásában, a tipikusan egyetemi hallgatók számára kiadott *The Reformation Crisis* c. mű (fűzve 8 S 6 d. kötve 45 S) vagy a nyilvánvalóan a szalonasztalra való *The Architecture of Ancient Civilization in Colour* (5 guinea) vásárlói között. Az ilyen könyvek legfeljebb megkísérlehetik, hogy több országban is meghódítsák a nagyközönség azonos rétegét, ami most, a nemzetközi közös kiadványok és más megállapodások révén, fokozódó mértékben be is következett. Ahol azután a nagyközönség szélesebb köreinek érdeklődését sikerül egyidejűleg felkelteni,

az anyagi haszon igen magas, amiut azt *A.J.P. Taylor: English History 1914—45* című munkája bizonyítja, melyből 30 000 példány fogyott el a megjelenését követő három hónap alatt. Újszerű vonás a piacok ilyen kombinációjában, hogy azok rendszerint a legnagyobb, és nem a legkisebb közös többszörös függvényei. Az a könyv, amely megnyeri azoknak a tetszését, akik a diákság olvasmányairól döntenek, minden piacra betörhet, és hosszú ideig kelendő lesz. Az a könyv, amelynek ez nem sikerül, kárpótlásul a szokásos módon best-sellerré válhat, de ha ebben sincs szerencséje, kilátásai már jóval csekélyebbek.

Mindez tehát igen erősen arra ösztönzi a kiadókat, hogy kombinálják piacaikat. Ennek több ismert módja van. Ezeknek egyike a „sorozatok”, elsősorban az előre meghatározott terjedelmű sorozatok kiadása, melyeknek lezárulta a gyűjtő örömeivel ajándékozza meg tulajdonosukat. Közismert, hogy intézmények, ha egyszer megvették az első kötetet, kénytelenek az egész sorozatot megvásárolni, amiut ezt a *New Cambridge Modern History* című mű is bizonyítja, amelynek kelendőségét szemmel láthatólag a legcsekélyebb mértékben sem befolyásolta az a körülmény, hogy kritikusai következetesen és szinte egyhangúan nagyon mérsékelt lelkesedést mutattak iránta. A magánvásárlókat azonban — külföldön talán inkább, mint Angliában — vonzzák a könyvespolcok tekintélyes, hiteles jellegű, lehetőleg vastkos kötetekből álló sorozatai, amelyek a tudás összességének fenkölt eszményét, de legalább is a tudomány egy bizonyos területét képviselik. És ha egy sokkötetes történelmi sorozat első kötetének vásárlója valójában nem is fizetett elő az egész sorozatra (számos olyan sorozat van a nemzetközi piacon, amelyet 50 kötetes terjedelemben terveznek), erősen kísérti majd a teljes mű megszerzésének gondolata.

A közelmúlt újítása vagy újrafelfedezése a gazdag illusztráció, ami biztos jele annak, hogy egy történelmi tárgyú mű megkísérli és az általános piac egyidejű meghódítását. Egy hírneves szerző és hatvannégy oldalnyi egészoldalas kép kombinációja már eleve felment mindenkit attól, hogy valóban el is olvassa a megvásárolt könyvet, ha csak az nem kötelessége. A bőszéges képanyagot tartalmazó történelmi tárgyú könyv nem új jelenség, de az európai könyvkiadók (talán az *Éditions du Seuil* „collections microcosme” nyomán) jóval eredetibb, úttörő módszert alkalmaztak: az olvasó, fűzött tudományos képeskönyvet, melyben a szöveg és kép egybeforrott. Valószínűleg ez a vállalkozó cég felelős azért a másik jelentős újításért is, melynek lényege, hogy a történelmet nem pusztán időrendi-földrajzi eseménysorozatként kezeli, hanem azt inkább téma-változatainak tekinti. Azoknak pedig, akik sorozatok kiadását tervezik, ma már nincs szükségük a jólismert formulákra, mint a „nagy emberek, nagy események”, „az ókori egyiptomiak életének napjai”, vagy az ahhoz hasonlókra. Ma már jóval több kampó kínálkozik, hogy sorozatokat azokra felerősítsék.

Újszerű, hogy a tervek szerint a tudományos képeskönyveket két szinten is élvezik majd. Az egyetemi hallgatónak vagy a komoly felkészültségű olvasónak feltétlenül bízniuk kell a szöveg és az illusztrációk szakmai hitelességében. A képanyag nem olyan rámenős, mint a fűzött kiadású *Jane Austen* könyvek borító lapján látható, már-már megerőszkolt leányalak. Másrészt viszont a laikus, vagy aki csak véletlenül veszi kézbe a könyvet, önmagukban is élvezheti a képeket a szöveg azon részeiben, amelyekbe éppen belelapoz, és azt a kulturális rangot, melyet az ilyen mű megvásárlása is jelez — és mindehhez még csak túlságosan nagy költségbe sem kell magát vernie. Míg a sok kötetes, illusztrált, keménykötésű sorozatokat az újjazdag középosztály vásárolja, hogy pénzét és az élet magasabbrendű dolgai iránti érdeklődését demonstrálja — Angliában ez tizenkilencedik századi jelenség, Európában az 1950-es évek „gazdasági csodá”-jának következménye — a fűzött könyvek fő vásárolója az új értelmiségi, akiknek a száma ugyanebben az időszakban megsokszorozódott.

A kiadó számára mindez tiszta haszon. Miképpen alakul azonban a szerző és a történetírás helyzete? Eltekintve a jelentékeny összegtől, melyet ma az írástudó szakember megkereshet, két ok is csábítja ilyen könyvek megírására. Nélkülözhetetlen olvasmányokkal látja el az egyetemi hallgatókat, a tudósokat pedig felszabadítja a hagyományos sillabuszok zsarnoksága és a történelmi tanszékek hivatalos változásainak csigalassúságú üteme alól. Mindkét teljesítményért teljes elismerés illeti a kiadókat. Az egyetemisták számára való írás bizonyos fokig robotmunka, mert egy jó tankönyv megírása speciális, a legtöbb történész szemében nehéz és unalmas feladat, amit viszont megédesít a lelkiismeret és a bankszámla várható gyarapodásának

a tudata. Mert mindazok, akik azt hiszik, hogy a történelem sok fontos dolgot mondhat nekünk a világ dolgairól, vonzónak találják a kínálkozó lehetőséget, hogy összefoglalást adjanak, új vagy az eddiginél szélesebb perspektívát nyissanak, új témákat vagy módszereket tárjanak fel, és mindezt az értelmes laikus részére is érthető módon írják meg. Nem egyedül a pénz az, ami az élvonalbeli történészeket arra készíti, hogy a kiadók ajánlatait elfogadják.

De mégis komoly veszélyt rejt magában az a helyzet, melyben a kiadók kétségbeesve kutatnak megírandó sorozatok, megfelelő témák és szerzők után, melyben ajánlatokkal ostromolnak minden elismert történészt, aki értelmesen tud szavakat egymáshoz fűzni, és esábitó ajánlatokat lobogtatnak fiatal emberek előtt, akik épp hogy elérték első tudományos fokozatukat. Ez a veszély a túltermelés folytán bekövetkező színvonal-süllyedés. A történelmi tárgyú művek kiadásának jelenlegi szakasza lényegében nem más, mint könyv-gyártás, vagy még inkább bizonyos típusú kelendő könyvek gyártása. Eltekintve a kizárólag az intézmények piacára szánt művektől, a „történelem” címszó alatt megírt más munkák között nagyon kevés azoknak a száma, melyeket spontán elhatározásból írt szerzőjük. Legtöbbjük, legalább is részben, könyvkiadói kezdeményezés eredménye. A szerzők örömet, gyakran lelkesen, időnként átütő sikerrel írták műveiket, mert a könyvkiadók, dícséretükre legyen mondva, az utóbbi években felismerték a történetírás továbbfejlesztésének egy döntő mozzanatát. Az 1950-es évek tájékán a szerzők és olvasók egyaránt ráuntak arra, hogy hagyományosan 25 éves szakadékok tárongjon történészek szemlélete és a közönség (ideértve az iskolás ifjúságot is) olvasmányai között, és ezért be kellett érni azzal, hogy választhattak, mondjuk H. A. L. Fisher és az *English Historical Review* között. Nyilvánvalóvá vált, hogy mind az élet, mind a tudomány a történelem iránti érdeklődésnek olyan tág területeit nyitotta meg, amelyekre vonatkozólag a néhány száz példányos szakmai publikációkon kívül gyakorlatilag semmiféle anyag sem állt rendelkezésre. A történészek boldogan voltak hajlandók erre a hézagpótló munkára, mielőtt még annyira elkomplikálódnék a témájuk, hogy megnehezítené a nem szakemberek tájékoztatását, közömbössé tenné a kiadókat és őket magukat szakmailag elavultnak tüntetné fel.

*

A fehér foltok megszüntetésének folyamata azonban mégsem folytatódhat a végtelenségig, és ha a készletek feltöltésének mai szakasza lezárul, a nemtörténészek ilyenirányú tevékenységének sokkal szerényebb területre kell zsugorodnia. Az ilyen foltok egyrészét, mint pl. a modern Európa történelme esetében, láthatóan többszörösen is kitöltötték. A „művészeti könyvek” területén máris az a helyzet, hogy az indokoltan kiadott, viszonylag kis számú könyv szinte eltűnik az olyan művek özönében, melyeknek egyedüli rendeltetésük, hogy eladják azokat. A nevesebb történészek időnként kénytelenek elhárítani azokat az ajánlatokat, melyek áltudományos könyvek vagy olyan művek megírását kérik, amilyenek egyetlen létjogosultságuk, hogy pénzt hozzanak. Előfordult már eddig is, hogy idősebb történészek kuliznak, vagy bizonyos változatokkal átírják a valóban értékes művek egyik-másikát, melyekben megmutatkozik a szerzőjük elhivatottsága. És ami még ennél is rosszabb, itt vannak azok az ifjabb történészek, akiket arra biztattak, hogy túl gyorsan írjanak túl sokat olyan átfogóan nagy témákról, amelyekkel negyvenedik éve előtt történész még nem küzdött meg sikeresen. A nagy előlegnek nagy a esábitása.

A könyvkiadás jelenlegi helyzetének bizonyos gyengéi máris felismerhetők. Az újranyomott klasszikus művek és forrásmunkák nagy tömegével, a megrendelt és megírt számos kiváló új alkotással szembe kell állítanunk azokat a munkákat, amelyek minden szempontból fontosak, de amelyekből nem készül fordítás, mert túlságosan terjedelmesek és szakszerűek, túl szorosan kapcsolódnak egyetlen nemzeti feltevő piachoz, vagy egyszerűen az érvényben levő szerzői jogvédelmi törvények nem biztosítják a nemzetközi piacon elérhető kellő kereskedelmi hasznot. Nem igen lehetünk elégedettek azzal a helyzettel, melynek következtében tizenhét év után sem kapható angol nyelven a modern történetírás olyan vitathatatlanul klasszikus alkotása, mint *Braudel: Mediterranean in the Age of Philip II.* c. műve. A könyvkiadás szabad piacának megvannak a maga korlátai. Sajnálatos, hogy azok a támogatást élvező könyvkiadók (pl. az egyetemi könyvkiadó vállalatok), melyek ezeket a határokat túlléphetik, néhány, viszonylag kevés kivételtől eltekintve, nem igen kárpótolnak a kereskedelmi kiadók munkájának hiányosságáért.

A fenti megállapítások nem esőkkentik a jelenlegi történelmi könyvkiadás teljesítményeit, és nem is becsülik le az abban rejlő lehetőségeket. Csupán némi realitást visznek abba a kellemes

közérzetbe, amely ott terjeng a jövedelmezőbb természetű történelmi könyvek kiadásával és írásával foglalkozók körében. Az, ami az elmúlt tíz esztendőben történt, egészében véve rendkívül biztató. A történetírás szempontjából kimagasló jelentőségű. Lehetséges azonban, elérkezett az ideje, hogy maguk a történészek foglalkozzanak nagyon komolyan a történelmi publikációk kialakításával és rendszerével. Ha ezt nem teszik meg, egy fél generáción belül ismét ugyanolyan ki nem elégítő helyzetbe kerülhetünk, mint amelyből az 1950-es és az 1960-as évek „gazdasági csodája” mentette meg a történelmi tárgyú irodalmat.

The Times Literary Supplement

1966. ápr. 7. 283—284. l.